

Lewowicki, Tadeusz

O regionalizmie i edukacji regionalnej

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 7, 9-14

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ADAM CHĘTNIK I JEGO DZIEŁO

TADEUSZ LEWOWICKI

O REGIONALIZMIE I EDUKACJI REGIONALNEJ

Regionalizm — rozumiany zarówno jako idea, jak i pewien obszar praktyki społecznej — ma długą już historię i rozmaite odczytania. Pojmowanie regionalizmu ulegało wielu zmianom. Zmieniła się również społeczna świadomość regionalna¹.

W spostrzeganiu odrębności ważne miejsce zajmowały i zajmują kwestie języka, kultury, historii, różnice etniczne i inne — wyróżniające określone regiony i ich mieszkańców. Początkowo — jak się wydaje — właśnie odmienności czy odrębności kulturalne, językowe, najsilniej kształtowały szczególną świadomość regionalną rozmaitych grup ludzi. Poczucie odrębności ujawniało się dość łatwo — w sposób niejako naturalny — na obszarach pogranicznych, na styku narodów, kultur, państw. Formowaniu się poczucia odrębności służyły i służą czynniki historyczne, polityczne, ustrojowe². W obrazach świadomości regionalnej coraz większego znaczenia nabierają sprawy gospodarcze, ekonomiczne i administracyjno—samorządowe. Ta złożoność i wielowymiarowość omawianego zjawiska sprawia, że regionalizm określa się jako „zespół oryginalnych i specyficznych wartości duchowych i materialnych, wyraz indywidualnych i zbiorowych poglądów i postaw i odpowiadających im działań (inspirowanych wartościami materialnymi i duchowymi regionu)”³.

Z pojmowaniem regionalizmu ściśle związane jest rozumienie regionu. „Region jest formą społecznego funkcjonowania przestrzeni”⁴. Przestrzeń traktować tu jednak należy w dwojakim znaczeniu — po pierwsze „w ogóle” przestrzeni, a także przestrzeni nazywanej społeczną, psychologiczną, urbanistyczną, oraz po drugie, przestrzeni geograficznej, politycznej, ekonomicznej, kulturowej, historycznej czy prawnoinstytucjonalnej⁵. W indywidualnej i grupowej świadomości regionalnej występuje zazwyczaj połączenie elementów obu tych pojmowań przestrzeni.

Przestrzeń regionu określana bywa zarówno przez daną grupę, która ma poczucie odrębności (kulturowej, językowej itd.), jak i przez innych ludzi, którzy — stosując kryteria historyczne, kulturowe czy geograficzne — wyznaczają jej granice⁶. Nadaje to owej przestrzeni walor subiektywności, ale i obiektywności. W każdym przypadku jest to przejaw społecznego uznania odmienności, odrębności, przestrzeni „inności”.

O ile „przestrzeń regionu wyznaczana jest od wewnątrz i w stosunku do innych regionów podobnie jak terytorium narodowe w stosunku do innych terytoriów na-

rodowych”, to „wyróżnikiem regionu kulturalnego jest (...) głównie to, że jest on z założenia częścią jakiejś większej, zwykle narodowej całości, że jego odrębność i tożsamość kulturowa zawarte są w ramach odrębności i tożsamości całego narodu, zaś dążenie do utrzymania tej odrębności zmierza głównie do tego, by zachować regionalną podmiotowość i przez to właśnie móc najlepiej, w specyficzny sposób przyczynić się do ogólnonarodowego dobra”⁷. Ta intencja wydaje się szczególnie wyraźna w tradycji polskiego regionalizmu — dawnego (już od czasów zaborów) i współczesnego.

Przyjąć więc można, że „region to pewna część terytorium narodowego (czasem i państwowego), wyodrębniona z owej całości w nawiązaniu do kryteriów obiektywnych (geograficznych, ekologicznych, ekonomicznych), ale tak, że wyodrębnienie to jest odczuwane przez jej mieszkańców jako nawiązujące do historycznej i kulturowej ich tożsamości, stanowiącej jednak część owej narodowej całości i dla jej dobra utrzymującej swą odrębność”⁸. Regionalizm jest społeczną świadomością i zarazem ideologią kultywowania tożsamości regionalnej.

Społeczno-edukacyjne wymiary regionalizmu

Regionalizm niesie zawsze jakieś przesłania i ważne wartości. Na gruncie polskim silne były nurty społeczno-edukacyjne oddziaływać, które służyły podtrzymaniu tożsamości narodowej, patriotyzmu, ciągłości kulturalnej. W okresie zaborów regionalizm stanowił znaczną szansę edukacji narodowej i patriotycznej — i szansę tę dostrzegano i wykorzystywano. Umiłowanie „swojszczyzny”⁹ i rozbudzenie oraz podtrzymanie miłości do „małych ojczyzn” zawsze łączone były z ideami narodowymi, patriotycznymi, niepodległościowymi. Podstawą ówczesnej „edukacji regionalnej” — w istocie patriotycznej — była kultura, folklor, krajoznawstwo. One to dostarczały treści i form umożliwiających pielęgnowanie polskości. Te wartości kultury ludowej, kultury i historii regionalnej dostrzegał m.in. Adam Chętnik.

Okres międzywojenny przyniósł wyraźne akcenty dotyczące kwestii narodowej i państwowej. Ruchy regionalne wypełniały zadania związane z jednoczeniem regionów, obroną granic, umacnianiem odtworzonej państwowości. Osobliwością regionalizmu polskiego była jego żywotność na terenach kresowych — pogranicza wschodniego i zachodniego¹⁰. Źródła tej żywotności brały się po części z odrębności kulturowej, wyraźnego zderzenia kultur, języków, narodowości, ale po części z inspirowanej aktywności oświatowej, propagandowej, kulturalnej, paramilitarnej. Wszystko to wyznaczało kierunki ówczesnej edukacji regionalnej.

Po II wojnie światowej początkowo kształtowały się programy działalności odwołujące się do tradycji z okresu dwudziestolecia, a jednocześnie rodziły się nowe ruchy regionalne na terenach województw zachodnich i północnych. Szybko jednak regionalizm stał się zjawiskiem niemile widzianym w warunkach centralizacji i biurokratyzacji państwa. Kolejne fale demokracji życia społecznego — po roku 1956, na początku lat siedemdziesiątych i w latach 1980-81 — sprzyjały intensyfikacji ruchów regionalnych. Z różnym nasileniem trwała edukacja regionalna, ale była ona zazwyczaj zbyt słabo powiązana z oświatą szkolną.

Przełom ubiegłej i bieżącej dekady i przemiany ustrojowe — tendencje decentralizacyjne i demokratyzacyjne — stwarzają coraz lepsze szanse rozwoju regionalizmu i edukacji regionalnej. I w tym zatem zakresie — edukacji regionalnej — oświata odzwierciedla ład społeczny, sposób zorganizowania państwa i przyjmowaną filozofię życia społecznego¹¹.

Typowe obszary edukacji regionalnej

Dotychczasowe tradycje i doświadczenia edukacji regionalnej pozwalają na wyodrębnienie niejako typowych obszarów treści, do których odwołuje się ta edukacja. Po pierwsze, jest to edukacja historyczna i polityczna ściśle związana z dziejami regionów¹². Po drugie, regionalizm (i oświata z nim skojarzona) znajdują oparcie w kulturze, sztuce, obyczaju, języku ludności zamieszkującej poszczególne regiony. Naturalnym składnikiem edukacji regionalnej jest — po trzecie — wiedza geograficzna, wiedza o bogactwach różnych ziem. Po czwarte — krajoznawstwo i turystyka. Po piąte, regionalizm i edukacja regionalna mają coraz silniejsze podstawy w gospodarce, ekonomii i połączonych z nimi dziedzinami życia.

Właśnie treści czerpane z tych (i mówiące o tych) obszarach rzeczywistości społecznej, przyrodniczej i gospodarczo-ekonomicznej wydają się stanowić podstawę i tworzywo edukacji regionalnej. Istotną cechą tej edukacji jest niejako bliskość treści — osadzenie w kręgu często bezpośrednich doświadczeń, przywoływanie rzeczy, faktów, spraw i ludzi z najbliższego lub dość bliskiego otoczenia. Szczególną rolę odgrywa to w przypadku wychowania dzieci, ale ma też duże znaczenie w kształtowaniu postaw, motywacji i światów wartości ludzi dorosłych. Inną ważną cechą jest odwoływanie się do przeżyć, emocji, bogatego świata uczuć ludzi. Składa się to na osobliwy model edukacji wielostronnej, a przy tym skoncentrowanej na sprawach „małych ojczyzn”. Poprzez świat „małych ojczyzn” prowadzącej do miłości Ojczyzny, patriotyzmu, postaw obywatelskich, aktywności służącej społeczeństwu, państwu, rozwojowi każdego człowieka.

Regionalizm i indywidualność (przykład Adama Chętnika)

Regionalizm, podobnie jak edukacja, jest dziełem ludzi i ludziom służy. Poczesne miejsce w kreowaniu idei i praktyki regionalizmu zajmują wybitne postaci wywodzące się lub żyjące w regionach. Jedną z takich indywidualności był Adam Chętnik (1885-1967) — badacz i znawca Kurpiowszczyzny, animator ruchu regionalnego.

Jego działalność przyniosła niezwykle obfity plon w wielu dziedzinach. Gromadził ślady kultury duchowej, dokumentował muzykę, pieśni, obyczaj regionalny. Utrwalał i analizował język miejscowej ludności, badał nazwy miejscowości itp. Zajmował się kulturą materialną: sprzętami, instrumentami muzycznymi, regionalnymi strojami. Ze znanstwem opisywał miejscową architekturę. Gromadził cenne zbiory regio-

nalne¹³. Już od 1909 roku kolekcjonował okazy przyrodnicze i obiekty etnograficzne. Część zbiorów przekazał — jeszcze przed I wojną światową — muzeum w Ostrołęce i w Łomży. W roku 1927 utworzył Muzeum Kurpiowskie w Nowogrodzie — w istocie jeden z pierwszych skansenów w naszym kraju¹⁴. Po zniszczeniach wojennych ponownie doprowadził do zorganizowania muzeum-skansenu w Nowogrodzie.

A. Chętnik inicjował i sam prowadził badania naukowe w zakresie wielodyscyplinarnej wiedzy o regionie. Dzięki Jego zabiegom powstała w rodzinnym Nowogrodzie instytucja naukowo-badawcza — Stacja Badań Naukowych Dorzecza Środkowej Narwi (był to oddział Towarzystwa Naukowego Płockiego). Publikował liczne teksty naukowe i popularno-naukowe. Korzystając z pomocy prof. E. Frankowskiego — w okresie przedwojennym dyrektora Muzeum Etnograficznego w Warszawie — kształtował własny warsztat badawczy. W czasie II wojny światowej uczestniczył w zajęciach tajnego Uniwersytetu Warszawskiego. Po zakończeniu wojny doktoryzował się, habilitował i uzyskał stanowisko docenta. Pracował w Muzeum Kultur i Sztuki Ludowej oraz Muzeum Ziemi w Warszawie. Później powrócił do Nowogrodu i doprowadził do reaktywowania Muzeum Kurpiowskiego. Nadal publikował prace o regionie¹⁵. Stał się klasykiem regionalizmu kurpiowskiego.

Dokonania A. Chętnika stanowią fundament wielopłaszczyznowej edukacji regionalnej. On to właśnie zwrócił uwagę na różnorodność i swoistość kultury duchowej i materialnej Kurpiów, przyczynił się do utrwalenia znacznej części tej kultury, poddał ją naukowej analizie i przedstawił w publikacjach. Ale Chętnik sam jest dziś symbolem i zarazem znaczącym składnikiem kurpiowskiego regionalizmu. Jak wiele innych indywidualności, związanych z różnymi regionami uosabia kulturę własnej „małej ojczyzny”. Jest przykładem obywatela tej „ojczyzny-swojszczyzny” i obywatela Ojczyzny-Polski.

Przywołane znaczenia indywidualności, wybitnych ludzi wywodzących się lub związanych z danym regionem, osób wywierających wpływ na życie społeczności regionalnych i spostrzeganie tych społeczności skłania do szczególnego podkreślenia kolejnego — dotąd nie wymienionego — obszaru edukacji regionalnej, a mianowicie szeroko pojmowanych spraw życia i twórczości, pracy, działalności ludzi — przede wszystkim ludzi nieprzeciętnych, kreujących ważne wartości, oddziałujących na życie małych i wielkich społeczności, wnoszących istotny udział w kształtowanie się lokalnych i regionalnych (ale także ponadregionalnych) tożsamości i podmiotowości¹⁶. Ten wymiar — najogólniej mówiąc — ludzki jest, być może, najważniejszy. Przecież edukacja regionalna (edukacja w ogóle) sprzyjać ma kształtowaniu osobowości i modelu (modeli) zachowań ludzi. Edukacja ta jest zarazem działaniem ludzi — ich dążeń, poczynań, realizacji wizji i pragnień.

Nowe wymiary i konteksty regionalizmu

Świat współczesny wywiera wpływ na pojmowanie regionalizmu i generuje nowe determinanty regionalizmu, jak i „regionalnej”: edukacji. Wydaje się, że z coraz większą siłą ujawniają się opozycje regionalizmu i ujęć globalnych, zróżnicowania

i jednolitości, (także narodowej, kulturalnej i in.) nabierają nowego znaczenia w perspektywie powstawania społeczności ponadpaństwowych i — w jakimś sensie — ponadnarodowych. Na naszym kontynencie znajduje to wyraz w formowaniu podstaw Wspólnej Europy. Symptomy tworzenia wspólnot (gospodarczych, politycznych, z czasem zapewne i o innym charakterze) makroregionalnych dostrzec można na różnych kontynentach. W niektórych strefach życia mówi się nawet o globalizacji, unifikacji.

Dążenia natury politycznej i gospodarczo-ekonomicznej wiodą do kształtowania makroregionów w skali kontynentów lub przynajmniej dużych obszarów kontynentów (np. euroregiony). Dążenia te mogą okazać się skuteczne — tak, jak w przeszłości, kiedy to regiony powstawały m.in. w wyniku decyzji politycznych, stosunków własnościowych itp. Nie trudno wskazać na wpływ decyzji politycznych, sukcesji po panujących, wyznaczania granic państwowych — i innych tego typu wydarzeń — na procesy regionotwórcze. Losy Śląska (i różnych jego części), Wielkopolski, Małopolski, Mazowsza mogą dostarczyć niejednego przykładu. Z czasem kształtowały się regiony scalone m.in. przynależnością — np. Łowickie jako obszar dóbr biskupich. Różny jest rodowód poszczególnych regionów, różna wielkość, różne główne cechy wyróżniające region i mieszkańców¹⁷. Na tle tego zróżnicowania kształtował się też obraz „Kurpiów”, których określono jako „osobliwy rodzaj chłopów, którzy między Prusami, Mazowszem i Litwą więcej niż 20 mil wkoło mieszkają, będąc gęstą puszcza od innych odłączeni i wokoło otoczeni”¹⁸. Obraz społeczności o dużym stopniu niezależności, związanej z puszczańskim środowiskiem, zaangażowanej w walkach o wolność własną i całego narodu. Czy tworzenie większych regionów (co wcale nie musi ukształtować nowych regionalizmów), globalizacja i uniwersalizacja podważą sens regionalizmu i edukacji regionalnej?

Dotychczasowe doświadczenia świadczą o tym, że tendencji do zacierania granic i niwelowania odrębności towarzyszą tendencje inne — odwoływania się do wartości właściwych mniejszym społecznościom (także społecznościom regionalnym — w tradycyjnym ich rozumieniu). Pierwsza tendencja prowadzi do unifikacji, druga do wzrostu świadomości i poczucia tożsamości małych grup¹⁹. Wydaje się, że najbardziej korzystne może być uzupełnianie się obu tych tendencji czy nurtów.

Regionalizm i edukacja regionalna nabiorą w tej sytuacji nowego sensu — przede wszystkim związanego nie tyle z pokusami rozmaitych separatyzmów, co powinnościami w kształtowaniu własnej podmiotowości i tożsamości w zróżnicowanym otoczeniu społecznym, geograficznym, gospodarczym, kulturalnym i in.²⁰. Edukacja regionalna może stać się szczególnie ważnym elementem procesów wychowawczych pomagających w kształtowaniu osobowości, samoidentyfikacji, spostrzeganiu własnych korzeni i wyznaczników indywidualnych losów, indywidualnego rozwoju, a także losów większych społeczności — także społeczności lokalnych, regionalnych. Edukacja ta zapewne nabierze nowych wartości i znaczeń w komplementarnym traktowaniu właśnie edukacji regionalnej, edukacji obywatelsko-patriotycznej, edukacji „europejskiej” i globalnej.

1. Por. np. S. Dąbrowski, *Regionalizm z perspektywy historycznej*. [w:] *Regionalizm polski*, Ciechanów 1990, Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne i Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury.
2. Tamże, a także np. praca zbiorowa, *Zderzenia i przenikanie kultur na pograniczach*, Opole 1988, WSP.
3. S. Dąbrowski, *Regionalizm z perspektywy historycznej*. dz.cyt., s. 21.
4. K. Kwaśniewski, *Problemy regionalizmu polskiego*. [w:] *Regionalizm polski*, dz.cyt., s. 10.
5. Tamże.
6. Por. cytowane wyżej prace.
7. K. Kwaśniewski, dz.cyt., s. 11.
8. Tamże, s. 11-12.
9. P. Hrabyk, *Swojszczyzna i poznanie jej warunkiem miłości ojczyzny*, „Czasopismo Pedagogiczne”, R.IV 1916, z. 1-2.
10. Por. S. Dąbrowski, dz.cyt.
11. J. Szczepański, *Społeczne uwarunkowania rozwoju oświaty*, Warszawa 1989, WSiP.
12. E. Maleczyński: *Regionalizm w nauczaniu historii*, [w:] J. Maternicki, *Polska dydaktyka historii 1918–39. Materiały i komentarze*, Warszawa 1978. Edukacji regionalnej w nauczaniu historii poświęcona jest obszerna część „Zeszytów Naukowych” Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego (Zeszyt V, Ostrołęka 1991).
13. Por. np. Adam Chętnik, *Życie puszczańskie Kurpiów*, (przedmowa A. Kutrzeby-Pojnarowej, szkic wstępny Jolanty Sochy i Andrzeja Woźniaka), Warszawa 1971, LSW; M. Pokropek, *Adam Chętnik – badacz Kurpiowszczyzny*, Ostrołęka 1992, OTN i Muzeum Okręgowe w Ostrołęce.
14. Tamże.
15. Tamże.
16. Przykładem dobrego uwzględniania tej płaszczyzny edukacji regionalnej jest np. praca: S. Pajka, *Współcześni badacze i popularyzatorzy Kurpiowszczyzny*, Ostrołęka 1993, OTN.
17. Por. cytowane uprzednio prace traktujące o problemach regionalizmu polskiego.
18. Por. *Materiały do historii Stanisława Leszczyńskiego Króla polskiego z oryginałów w języku francuskim i łacińskim tłumaczone przez Konstancję hrabinę Raczyńską, Józefę hr. Radolińską, Józefa Morawskiego i Romana Zieleckiego*, Wyd. Edward Raczyński. Poznań 1841, T. 13 (cyt. za przywołaną wyżej pracą M. Pokropka).
19. Por. E. Rosner: *Rozważania nad regionalizmem cieszyńskim*, „Watra”. Bielsko-Biała 1988.
20. Kwestie te coraz częściej są podejmowane przez organizacje międzynarodowe — m.in. przez UNESCO.